

Tauta ir tautiškumas nūdienos pasaulyje (sociologinė interpretacija)

Romualdas Grigas

*Lietuvos filosofijos ir
sociologijos institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius*

Remiantis šiuolaikiniu sociologiniu mąstymu bei teorine mintimi, straipsnyje aptariama tautos ir tautiškumo vieta valstybės gyvenime ir globalizacijos veikiamame pasaulyje. Pasitelkus moderniasias teorijas, išskleidžiama tautos ir tautiškumo samprata, tuos reiškinius maitinantys šaltiniai, jų sąsajos su šiuolaikinės valstybės struktūromis, su pilietiškumu ir su atvirąja visuomene. Ypatingas dėmesys kreipiamas į kintantį tautos ir tautiškumo substancionalumą, į reliatyvistinę jų prigimtį. Žvelgiant iš sociologinio pažinimo pozicijų daroma išvada, jog tautą ir tautiškumą įmanoma suprasti tik supratęs konkretų socialinį kontekstą, kuriame šie dariniai išsiskleidžia.

Raktažodžiai: tauta, tautiškumas, pilietiškumas, bendruomeniškumas, globalizacija, reliatyvistinė samprata, šiuolaikinė valstybė

POLITINIS SITUACIJOS VERTINIMAS

Nūdienos pasaulis evoliucionuoja ne itin palankia tautos, kaip unikalumu (partikuliarumu) išsiskiriančios bendruomenės, egzistencijai kryptimi. Etnokultūrinį, etnopsichologinį savitumą tirpdo ir moderniosios technologijos, ir vartojimo kultas, ant pjedestalo iškėlęs materialinius bei juslinius žmogaus poreikius, ir fundamentalaus kapitalizmo išsiūbuota pinigų aistra, ir visuotinis jų diktatas. Vis labiau savo pozicijas įtvirtina kultūros modulumas, kintamumas, fragmentiškumas; vis mažiau vietos lieka tradicinėms, pastovioms ir egzistencinę prasmę žmogaus gyvenimui teikiančioms vertybėms. Kartu su vis labiau integruota pasauline visuomene bei civilizacija formuojasi žmogaus, kaip pasaulio piliečio, savimonė, išstumdama tautinę (ypač jeigu tas žmogus gyvena dar ir „išklabinatos“, nusilpusios kultūros erdvėje).

Bet..., kita vertus, daugelis mokslininkų sutinka, kad nacionalizmas (kuris savyje neišvengiamai akumuliuoja ir tautiškumą) yra aiškiai modernaus pasaulio reiškinys. Maža to, jis reiškiasi kaip viena iš įtakingiausių ir efektyviausių veikiančių pasaulio jėgų [7]. Tai pademonstravo ne tik Sovietų Sąjungos ar Jugoslavijos subyrėjimas. Nacionalizmo ir tautiškumo jėgą demonstruoja ir nenumaldomas baskų Ispanijoje, kurdų Turkijoje, airių Olsteryje bruzdėji-

mas, taip pat daugelis kitų judėjimų, kurie šiandien reiškiasi Kvebeke ir Velse, Škotijoje ir Bretanėje, Korsikoje ir Katalonijoje, nekalbant jau apie kraštus, esančius toliau nuo mūsų ir mums mažiau pažįstamus. Žinoma, yra ir tokių mokslininkų, kurie išvelgia žmonijos judėjimą potautinės (supranacionalinės), postnacionalinės epochos kryptimi [7].

Šiandien visuotinai jaučiamas bendruomeniškumo, bendruomeninio sugyvenimo ir praktikuojamos dvasinės kultūros stygius; pernelyg ryškiai akcentuojamos valstybės institucijos užtikrinant socialinę tvarką bei rūpybą; pagaliau akivaizdus ir pačios civilizacijos kryptingumo, prasmingumo neaiškumas. Vien ekonominiiais interesais grindžiamas bendruomeniškumas (ir lokalus, ir globalus) yra nepatvarus ir nepatikimas. Jis netgi skatina žmonių ir tautų susvetimėjimą bei susirūpinimą. Tuo tarpu kultūra, jos simboliai ir ypač žmonių dvasinė, dorovinė kultūra, taip pat socialinė tvarka laisviau ir turiningiau gali skleistis ir būti skatinama palaikant ir skatinant būtent bendruomeniškumu paremtą žmonių (ir valstybės) organizavimąsi, tramdant „išibėgėjusius“ individualistinius ir egocentristinius grupinius interesus. Turėtume suvokti, jog sekuliarizuotoje, ekonominių arba materialinės naudos interesų ir vartojimo kulto užgožtoje visuomenėje esminę paspirtį visuomenės bendruomeninei organizacijai gali suteikti nacionalinio

orumo bei tautinės savimonės palaikymas ir skatinimas. Mes primename elementarią tiesą: **valstybės pagrindą sudaro titulinė (pagrindinė) tauta, todėl ir jos dezintegracija yra artima, o gal ir tolygi valstybės dezintegracijai.** Tačiau šiuolaikinių, civilizuotą tautiškumą mes suprantame ne kaip atsiribojimo nuo kitų kultūrų ar savęs aukštinimo ženklą, bet kaip žmogaus priklausymą unikalų istorinį bei etnokultūrinį paveldą turinčiai dvasinei bendruomenei – dvasiniais moraliniais saitais suburtai bendruomenei. Toks bendruomeniškumas šiandien reikalingas dar ir kaip priešprieša paskui modernųjį pasaulį slenkančiai neigiamų padarinių (palydovų) bangai.

Tauta ir kultūra labiau suaugę dalykai, negu tauta ir ekonomika. Dvasinė, intelektualinė kultūra geriau nei politika arba ekonomika gali sustiprinti tautinį bendrumą. Tik aukšta, išlavėjusia kultūra galima įveikti žmogaus, ypač intelektualo, psichologinę emigraciją – beveik savanorišką pasitraukimą iš aktyvesnės veiklos bei pilietinės pozicijos, teisinantis nepalankiomis sąlygomis ar valstybėje egzistuojančia netvarka. Tik brandžia kultūra, tik žmogaus dvasiniu aktyvumu įmanoma žmonių gyvenimui suteikti neikainojamų egzistencinių prasminių vertybių. Visa tai, ką įvardijome, gali būti, jeigu ir pati tauta bei tautiškumas suprantamas visų pirma kaip dvasinė, įvidinta žmonių jungtis; kaip bendros prigimties šauksmas, kuris suvokiamas ne tiek protu, kiek išlavėjusia žmogaus dvasia.

Tauta reiškiasi ir kaip žmonijos tarpininkė, kaip priemonė tobulesnei socialinei organizacijai pasiekti. Tačiau jokių būdų ne kaip baigtis savyje, kurią deklaruoja „integralusis nacionalizmas“ ar etnocentrizmas. Panašios ideologijos bei doktrinos mums nepriimtinos jau vien dėl jų egoizmo ir saviizoliacijos.

Mums dera mokytis iš tų tautų, kurios sugeba sėkmingai save telkti, puoselėti savo kūrybines galias ir prisistatyti pasauliui. Tai norvegai ir lenkai, švedai ir danai, vokiečiai ir estai... Žydų tauta, būdama atvira pasauliui ir bene labiausiai nusipelnusi to pasaulio integracijai ir Vakarų kultūrai, tuo pačiu metu išlieka kaip viena iš labiausiai susitelkusių, savąsias dvasines vertybes intensyviai tebepraktikuojanti tauta.

Pasaulis kupinas prieštaravimų – tai civilizacijos varomoji jėga. Ir niekas šiandien nepajėgus objektyviau prognozuoti tų prieštaravimų, ypač tautiškumo-supranacionalumo, nacionalizmo-kosmopolitizmo eigos. Juolab kad keičiantis pasauliui ir tautiškumas, ir nacionalizmas nuolat evoliucionuoja, keičia savo spalvas.

Aukščiau suminėti prieštaravimai pakankamai akivaizdūs ir mūsų šalyje.

Atkuriant Lietuvos valstybingumą (1990) dalyvavo vos ne visa tauta, vildamasi ne tik ekonominių bei politinių laisvių, bet ir puoselėjimo savo auten-

tiškesnės saviteigos ir tautiškumo, atitinkančio modernųjį pasaulį. Bet realybė pasirodė piktesnė. Ekonominės bei politinės laisvės nedavė laukiamų vaisių, o valstybės bei tautos gyvenime vis gilesnes šaknis ėmė leisti supranacionalinės (virštautinės, ant-tautinės), netgi kosmopolitinės (tautiškumo nepripažįstančios, atvirai jį ignoruojančios) struktūros. Akivaizdžiai nyksta tautinė sąmonė bei savimonės. Ypač tai palietė jaunąją kartą. Nereti atvejai (o jie dažnėja!), kai tauta, tautiškumas ir tautinė orientacija atvirai vertinami kaip atgyvena, kaip į „praeitį“ nueinantys arba į „nuostolius“ nurašytini dalykai ir net kaip šalia politinio ekstremizmo atsідurę reiškiniai. Tokia nuostata pakankamai ryški net universitetuose – pagrindiniuose jaunimo ugdymo židiniuose ir kvalifikuočiausių specialistų rengimo kalvėse. Tai rodo ir studijų modulių (dėstomų disciplinų) parinkimas bei jų turinys, ir gausėjančios stažuotės užsienyje, ir organizuojamų tarptautinių konferencijų tematika (ir siekimas ten vartoti tik anglų kalbą), ir vadovėlių leidyba, ir pan.

Išleisti mūsų šalies autorių aukštosios mokykloms parašyti vadovėliai „Viešasis administravimas“ (1999, KTU), „Šiuolaikinė valstybė“ (1999, KTU) ir kt., kuriuose neberasime tautos kaip valstybės suvereno pozicijų aiškinimo. Apskritai nerasime tautos sąvokos. Medžiaga studijoms pateikta taip, tarsi vietoj tautos kaip visiškai nuo jos nepriklausomi, savarankiški reiškiniai egzistuoję valstybė, vadyba, administravimas.

Ypač akivaizdu, jog daugiau dėmesio reikia skirti ir sumaniau ugdyti Lietuvos besimokančio jaunimo tautinę savimonę bei patriotiškumą, kad jis organiškiau, suinteresuočiau įsilietų į valstybės gyvenimą. Tai ir būdas, kuris palengvintų sustabdyti jaunimo energingiausios dalies emigravimą į užsienio šalis.

Simptomiška, jog esama nemažai tokių mokslininkų bei dėstytojų, kurie mano, jog tauta, tautiškumas, tautinė savimonė bei savivoka postmodernumo ir atvirosios visuomenės sąlygomis – savaimė nykstantys reiškiniai; kad jie, įsitvirtinant informacinei visuomenei, tampa nonsensu.

Betgi tokiai nuomonei prieštarauja objektyvūs faktai. Nei šiuolaikinis žydas ar vokiečiai, nei prancūzas, nei lenkas ar rusas nemanoma savanoriškai „laidoti“ savąjį tautiškumą.

Elgiamasi taip, tarsi neegzistuoję pamatinis teiginys – principas, įrašytas į dabartinę Lietuvos Konstituciją (3 str.): „Niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių teisių“. Betgi praktikoje regime sukeistus akcentus: tarsi valstybė būtų tautos suverenė, o ne atvirkščiai. O juk tauta yra savo valstybės suverenė – valstybės, kuri privalo užtikrinti jos prigimtines teises ir pir-

miausia pačią pagrindinę teisę – tautos teisę į fizini išlikimą ir kultūros bei civilizacijos prasme visavertį evoliucionavimą; teisę į etnokultūrinį tęstinumą, tapatumo ir unikalumo išsaugojimą. Pagaliau net ir Jungtinių Tautų Tautinio kultūrinio bendradarbiavimo principų deklaracijos 1 straipsnis skelbia: „Kiekviena kultūra turi savo privalumų ir vertę, kurią reikia gerbti ir saugoti. Ugdyti savo kultūrą yra kiekvienos tautos teisė ir pareiga...“

Savaime suprantama, kad tautos nedera tapatinti su valstybe. Valstybė – tai tautos saviorganizacijos, saviteigos būdas. Ji yra tautiškumo saugotoja. Gali būti normali tautos lūkesčius, jos ypatybes, šiuolaikinės civilizacijos reikalavimus atitinkanti forma, kaip tai yra, pavyzdžiui, Šveicarijoje ar Norvegijoje. Bet gali būti ir nenormali, tokia ar panaši, kaip buvo pas mus sovietinės okupacijos metais. Sovietinis tautos valstybingumas niveliavo tautiškumą.

Vienpusiškas valstybės ir tik jos struktūrų akcentavimas (taip pat vien joms skiriamas teorinis aiškimas studijose), kai visai be dėmesio paliekama tauta kaip valstybės ir valstybingumo įtvirtinimo suverenė, ir užslėpta, ir atvira forma palaiko (ir net skatina) valstybinių struktūrų biurokratėjimo ir slenkančio valdžios „švelniojo despotizmo“ (A. Tocquevill'io posakis) tendenciją. Visuomenės sąvoka, kuria šiandien visuotinai operuojama, jokiū būdu neatstoja tautos sąvokos, nes jai visiškai neadekvati. Nėra reikalo įrodinėti, kad pastarieji Lietuvos valstybės įtvirtinimo metai šalia daugelio teigiamų poslinkių **buvo dar biurokratinių bei vadinamųjų „jėgos“ struktūrų skatinimo ir įsitvirtinimo metai, antra vertus, tikrąjį lietuvių tautos gyvybingumą užtikrinančių šaltinių: švietimo, mokslo, sveikatos apsaugos, etnokultūros ir pan. neadekvačios raidos (o gal ir „seklėjimo“) metai.**

Akivaizdu, jog tokioms strateginio pobūdžio disproporcijoms įsitvirtinti įtakos turi atkartojimas tų koncepcijų, taip pat tų politinių konstrukcijų, kurios, tarkim, ypač būdingos Jungtinėms Valstijoms – turtingai valstybei, bet valstybei be istorinės tautos ir šimtmečiais susisluoksniavusios tradicinės kultūros. Toje šalyje nuo pat pradžios buvo iškilusi būtinybė ieškoti kitokios visus naujosios visuomenės narius jungiamosios medžiagos. Ir ji buvo „atrasta“. Tai veržlus pragmatizmas ir „body politic“ – politinė organizacija. Į ją susibūrę įvairių tautybių ir religinių pažiūrų piliečiai suformavo savitą ir tik Šiaurės Amerikai būdingą laisvų piliečių (laisvų dar ir nuo tradicinės kultūros įtakos) valstybę.

Sekdami JAV patirtimi, dauguma mūsų autorių, net nesusimąstydami apie istorinio-kultūrinio konteksto skirtumus ir, o tai svarbiausia, to konteksto mobilizuojantį, integruojantį socialinį vaidmenį, **visą dėmesį koncentruoja būtent į valstybę ir jos subjektą be tautybės – į pilietį.** Tokį dėmesį iš dalies galima

suprasti: siekiama kuo greičiau įveikti atsilikimą – dėl istorinių aplinkybių ir ypač dėl sovietizacijos įvykusį atotrūkį nuo Vakarų civilizacijai būdingos atviros demokratinės pilietinės visuomenės. Žinoma, yra ir kitokių lietuvių tautinės savimonės nuvertėjimo priežasčių. Prie jų, ko gero, reikėtų priskirti savotišką tautinio (ypač valstybinio) menkavertiškumo kompleksą, kuris gana greitai išryškėjo išsiveržus iš rusų įtakos ir suartėjus su Vakarų pasauliu. Nebus nuklysta nuo tiesos pasakius, kad lietuvis šalia ruso jautėsi esąs kultūringesnis, „vakarietiškesnis“, o atsidūręs šalia „vakariečio“ – atvirksčiai. O dar prisidėjo ekonominio gyvenimo negandos... Apskritai menkavertiškumo kompleksas susiformavo kaip tų pačių lietuviui nepalankių istorinių aplinkybių rezultatas. Juk, išskyrus trumpą, bet tautinės dvasios požiūriu gailų tarpukario laikotarpį, lietuvis neprisimena, kad būtų vertinamas kaip valstybės ir valstybingumo plėtojimo visavertis dalyvis.

Todėl nieko naujo nepasakysime teigdami, kad tarp lietuvių tautos ir atkurtos šiandieninės jos valstybės egzistuoja tam tikras atotrūkis. Kad valstybė ir jos struktūros, tęsdamos istorinę „tradiciją“, yra tam tikra prasme pasisavinusios (uzurpavusios) tautos, kaip valstybės suvereno, teises; kad jos yra įgijusios pakankamai ryškių, beapeliaciškai savo valią diktuojančių, anstatinės konstrukcijos bruožų. Ir kad toji istorinė tradicija, einanti dar iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos laikų, yra nutįsusi per krikščionybės diegimo ir polonizacijos, rusifikacijos šimtmečius ir per bolševikizacijos dešimtmečius.

Iš savo nesenos istorijos žinome: susiklosčiusį atotrūkį tarp tautos ir valstybės buvo siekta švelninti, likviduoti pasitelkus tokias masinėmis tapusias organizacijas kaip Šiaulių sąjunga ir Skautija, žemės ūkio gamintojų kooperavimasis ir studentų korporacijos, patriotinis ugdymas mokyklose ir įvairiausios katalikų bažnyčios organizuotos brolijos bei organizacijos. Bet žinome ir kitą faktą: tautininkų įvestas autoritarinis režimas nors gynė lietuvių, bet pilietinės kultūros (t. y. dalyvavimo valstybės valdyme) ugdymo prasme nebuvo pažangus. Žinoma, vykdyta tautininkų politika gali būti pateisinama ne tik to meto geopolitinėmis sąlygomis, autoritarinių režimų populiarumu, bet ir lietuvių politinės-pilietinės brandos atsilikimu.

Skaudžiausias, sunkiai bepagydomas smūgis buvo suduotas pokario dešimtmečiais. Būtent sovietinės okupacijos metais abejingumas valstybei, nepaisant ideologinio ir represinio spaudimo, plito lyg vėžinis auglys. O piliečių aktyvumas buvo griežtai kontroliuojamas ir kreipiamas tik viena – režimo įteisinti kryptimi.

Gautas palikimas neišvengiamai ir organiškiausiai persiduoda ir dabartinėms valstybės struktūroms, ir jose veikiantiems pareigūnams. Galima net galvoti

ne tik apie tebešliaužiantį valstybės diktatą, bet ir apie politinių partijų savotišką tradicinį egoizmą, apie jų atotrūkį nuo valstybės suverenės – tautos. Pagaliau ir pačių piliečių neorganizuotumas, jo vengimas (pradedant vaikų darželiu ir baigiant aukštąja mokykla) yra tapęs mūsų bruožu, mūsų negalia, savotišku lietuviškosios savasties (neigiama jo prasme) apraiška.

Atotrūkio tarp tautos ir valstybės „tradiciją“ šiaudien palaiko ir skubėjimas suartėti su Europos Sąjunga, integruotis į jos politiką ir struktūras. (O juk šios pastangos turėtų būti traktuojamos ne kaip strategija, bet kaip tautos ir jos valstybės taktika).

Sunkų paveldą gavusioje valstybėje žmogus, atskiros jų grupės, netgi visa tauta tarsi savaime tampa tik socialinė politinės statybos medžiaga ar palankia terpe funkcionuoti biurokratizuotoms institucijoms, kurios tokį savo elgesį visada bando teisinti ne tik tautos pilietinės-politinės brandos atsilikimu, bet ir geosocialinėmis, geopolitinėmis sąlygomis, tarkime, būtinybe „vytis“ nušuoilavusių Europą ir sparčiau modernizaciją. Betgi ne mažiau turėtų būti aišku ir tai, kad tokiu elgesiu paveldėtos ligos nepagydysi. O gal atvirkščiai, ji bus tik labiau užblokuojama, giliau į organizmą „įvaroma“. Ir šiaip nusilpusiam organizmui susilpnėjęs jis tampa nebepajėgus priešintis nei svetimoms (blogoms) įtakoms, nei „savoms“ parazitinėms ligoms.

Istorinės aplinkybės lėmė pakankamai akivaizdų tautos ir valstybės atotrūkį, akivaizdų valstybinio patriotizmo (skirtingai nuo ruso, vokiečio ar lenko) stygių. Ir, apmaudžiausia, kad tos aplinkybės iš inercijos tebeveikia! Matome pagarbos, ištikimybės, pareiškimo savajai valstybei stygių! Tai akivaizdžiai rodo eilinių piliečių elgesys (karinės tarnybos vengimas, nepakankama pagarba valstybės simboliams: vėliavai, herbui, himnui, Prezidentui, valstybingumui ir pan.). Toks patriotizmo stygius ypač ryškus ir daugelio valstybės tarnautojų elgsenoje, tarkim, dėl niekų „varinėjant“ varganą žmogelį iš kabineto į kabinetą, imituojant protinę teisingumą siekį, o iš tikrųjų primant savanaudišką sprendimą ir pan. Tačiau bene didžiausias smūgis valstybiniam patriotizmui yra suduodamas nesugebėjimu organizuoti valstybės gyvenimo: įsitvirtinant korupcijai ir biurokratijai; viena po kitos ekonominės raidos erdves perleidžiant užsieniečiams tvarkyti (taigi jas mažinant saviesiems, darant mažiau prieinamas ne tik savųjų piliečių intelektualinei minčiai pasireikšti, bet ir siaurinant valstybinio suverenumo galias); vis labiau didėjant atotrūkiui tarp saujelės turtingųjų ir augančio (ypač kaimė) tikrųjų skurdžių luomo ir pan.

Manychiau, kad aukščiau išdėstytos istorinės (o dabar jau ir nūdienės, t. y. „savos“) aplinkybės lėmė ir lemia pakankamai akivaizdų visuose lygiuose pasireiškiantį ne tik tautinio, bet ir valstybinio orumo

stygių. Kitais žodžiais tariant, lietuvis, daug metų veiktas, dorotas lenkiškojo, rusiškojo ar vokiškojo šovinizmo ir ekspansinės agresijos, o dabar veikiamas kultūrinio, ekonominio bei politinio amerikonizmo, taip pat šešėlinio (t. y. neigiamo, didžiavalstybinio) „europizmo“, labai lengvai, savanoriškai prisiima provincialo statusą, o jį prisiėmęs pats, niekieno nevaromas skuba iš tos pačios padėties išsikapstyti, karštingai demonstruodamas savo tautiškumui ir net valstybingumo likimui abejingą piliečio elgseną...

Pateikęs šiuos teiginius privalau pateikti ir kitą, atsargesnį... Tautos, tautinio savitumo (autentikos) nūdienos pasaulio sąlygomis ištis nederėtų pervertinti. Nesaikingas šių dalykų akcentavimas šiaudien labiau nei praeityje veda prie saviizoliacijos, prie etnocentrizmo ir istoriškai neišvengiamo globalizacijos pristabdymo; žodžiu, veda prie civilizacinio vyksmo slopinimo. Maža to... Veda prie civilizacinės negalios (civilizacinio nepajėgumo), kurios apraiškų apščiui pakanka ir šiandieninėje Lietuvoje...

NŪDIENIS TAUTOS IR TAUTIŠKUMO SUPRATIMAS

Anot mūsų įžymaus filosofo ir sociologo V. Kavolio, „tauta yra istorijoje egzistuojanti veiksmų ir reikšmių bendruomenė, bendrai dalyvaujanti savosios moralinės kultūros raidoje ir bendrai atsakinga už moralinius defektus, kuriems ji leido savo istorijoje įsitvirtinti“ [12: 184]. Skaitytojo dėmesį norėčiau atkreipti į paskutinę šioje formuluotėje išsakytą mintį – į bendrą tautos (ir pavienių jos narių) atsakomybę už „moralinius defektus“, kurie yra įsitvirtinę jos istorijoje ir kultūroje. Ar tai neprimena populiaraus posakio: „Kokia tauta, tokia jos ir valdžia...“ Bet man nesinorėtų su tokia trivialia traktuote sutikti, nors, suprantama, dalis tiesos joje ir esama. Kuo grindžiu šį savo prieštaravimą, paaiškės iš žemiau dėstomų minčių ir kitų autorių teiginių.

Nors žymusis rusų filosofas N. Berdiajevas, gyvenęs ir miręs emigracijoje, nepriklauso nūnai gyvenančių mąstytojų kartai, nesusilaikau nepateikęs jo pasakymo apie tautos substancionalumą, apie tai, kaip jis supranta tautą. „Tauta nėra to ar kito istorinio laikotarpio empirinis reiškinys. **Tauta yra mistinis organizmas, mistinė asmenybė**, bet ne istorinio vyksmo reiškinys, – rašo šis filosofas. – Tauta nėra nei gyvenanti karta, nei visų kartų visuma. Tauta nėra sudedamoji, ji yra kažkas pirmapradiška. Tai amžinai gyvas istorinio vyksmo subjektas, joje gyvena visos buvusios ir dabartinės kartos. **Tauta turi ontologinį branduolį. Tautinė būtis nugali laiką. Tautos dvasia neleidžia dabarčiai ir ateičiai ryti praeties** (paryškinta mano. – R. G.). Tauta visada veržiasi į nesunaikinamumą, į mirties nugalėjimą“ [3: 76]. Šią ilgą filosofo ir mąstytojo citatą pateikiu sąmoningai.

Dėmesį atkreipsiu į mano išskirtas N. Berdiajevo mintis. Nūdienos pasaulyje visi mistiniai reiškiniai, nors ir lėtai, bet... miršta. Mes taip pat žinome, kad pragmatizmas, supermoderniosios technologijos bei komunikacijos, apskritai supranacionalinės struktūros slopina tautos dvasią. O jai slopstant, kaip tik ir atsveria galimybės dabarčiai ir ateičiai „ryti praeitį“. Tautos praeitį... Ir nepaisant šių aplinkybių, veikiančių negatyvia kryptimi tautos substancionalumą, galima tvirtinti, kad **tauta išsaugo ontologinį branduolį**. Tauta pasilieka – kultūros akumuliavimo ir perleidimo būdas, socialinės organizacijos forma, socialinės integracijos bei socialinės tvarkos palaikymo „priemonė“ ir t. t., ir pan. Žodžiu, modernioji civilizacija nė nemano „nurašyti“ tautos, įvyksta tik jos substancionalumo slinktis.

Atidesnis skaitytojas greičiausiai atkreipė dėmesį į tai, kad cituotas žymusis filosofas nelaiko tautos, kaip „to ar kito istorinio laikotarpio“, „istorinio vyksmo“ empiriniu reiškiniu. Logiškai pratęsiant šią filosofą mintį išėitų, kad tauta netraktuotina ir kaip sociologinio tyrimo objektas. Betgi kitame mūsų pateiktos citatos sakinyje N. Berdiajevas išsako vos ne priešingą mintį: jis teigia, kad tauta – „amžinai gyvas istorinio vyksmo subjektas“. Taigi filosofas prieštarauja sau pačiam, nes bet koks socialinio bei istorinio vyksmo subjektas tampa ir sociologinės analizės, sociologinio tyrimo objektu. Išimtis tautai negali būti padaryta, ir tą dalyką mes visi žinome iš sociologinių tyrimų praktikos. Dažname sociologiniame tyrime, – ar tai liestų vertybines orientacijas, elgsenos normas ir stereotipus, ar kitus gyvenimą apibendrinančius dalykus, – aptiksime žmonių ir jų elgsenos skirstymą bei aprašymą pagal įvairius socialinius demografinius požymius, taigi ir pagal tautybę...

Šioje apžvalgėlėje pateiksime ir kitų nūdienos socialinei minčiai atstovaujančių autorių samprotavimus bei teiginius apie tautą, tautiškumą ir šių reiškinį vietą nūdieniame valstybingume. Ir visai natūralu, kad tautos ir tautiškumo aiškinimas yra labai skirtingas. Čia grumiasi ne tik skirtingos kultūros, skirtingas vienas nuo kito nutolęs civilizacinis kontekstas. Tarpusavyje grumiasi ir tame pačiame istoriniame kultūriname kontekste gyvuojančios tradicionalistinė ir modernistinė srovės. Nekeliame tikslo visas tas nuomones apžvelgti. Apsistosime tik prie pačių moderniausių ir bene ryškiausių.

Pradėsime nuo pilietinės visuomenės ir nacionalizmo problemų tyrinėtojo E. Gellnerio. Jo nuomone, „turėti tautybę nėra natūrali ir neatskirama žmogaus savybė, bet **dabar** ji ėmė atrodyti tokia esanti“ [4: 21]. Laikydamosis štai tokios nuostatos jis mano, kad ir valstybė atsirado be tautos pagalbos, lygiai kaip ir tautos galėjo atsirasti be savo valstybės palaikymo [4: 22]. Šiuo atveju nesileisime į ginčus,

nors ginčytis ir būtų apie ką. Visų pirma kad ir apie tai, jog ir tauta, ir tautinės valstybės atsiradimas nėra atsitiktinis istorijos reiškinys, kaip yra linkę teigti E. Gellneris. Dėmesį atkreipsiu į jo siūlomą tautos apibrėžimą, teisingiau – į tam tikrus tautą ir tautiškumą nusakančius bruožus, kurie, mūsų manymu, turi nenuginčijamą pažintinę vertę.

„Du žmonės yra tos pačios tautos, jeigu – ir tik jeigu – jų yra ta pati kultūra; **kultūra savo ruožtu reiškia idėjų, ženklų, asociacijų, elgesio ir bendravimo būdų sistemą** (paryškinta mano. – R. G.)“, – teigia E. Gellneris. Įdomus ir kitas po pirmojo einantis šio autoriaus teiginys: „Du žmonės yra tos pačios tautos, jeigu – ir tik jeigu – jie **pripažįsta** vienas kitą priklausant tai pačiai tautai. Kitaip saktant, **tautas sukuria žmogus**; tautos yra žmonių įsitikinimų, lojalumo ir solidarumo artefaktai“ (paryškinta E. Gellnerio) [4: 22]. Dėl pirmojo teiginio mums nedera ginčytis. Jis pakankamai tiksliai nusako, jog tautos narius turi jungti tam tikra savo specifiniais ženklais ar mąstymu išsiskirianti kultūra. Dėl antrojo jau tektų suabejoti.

Žinoma, galima suprasti E. Gellnerį, atstovaujantį ir ginantį pilietinės visuomenės modelį, kuriame vienas iš svarbiausių dalykų yra paties žmogaus apsisprendimas. Dera pripažinti, kad tautiškumas irgi tampa apsisprendimo dalyku, tačiau ne tokiu jau laisvamanišku kaip, tarkim, religinis apsisprendimas. Tautiškumas sietinas ir su pilietiškumu, o šis – su priklausymu tai ar kitai valstybei ir su tam tikrais jai įsipareigojimais, taip pat su jos teikiamomis asmeniui teisėmis. Pagaliau ir pats E. Gellneris kitoje savo knygos vietoje pripažįsta, jog „kultūra, o ne bendruomenė suteikia vidines sankcijas, tokias, kokios jos yra“ [4: 218]. Tai yra jis pats pripažįsta, kad kultūra (suprantama, ir tautinė) labiau žmones susaisto, negu formalus tų ar kitų įsipareigojimų ar statuso pripažinimas.

Šioje vietoje mes galėtume susimąstyti: kodėl į Klaipėdos krašto (arba Mažosios Lietuvos) 1923 metų prijungimą prie Lietuvos didelė dalis tuometinių lietuvininkų (šišoniškių) reagavo pakankamai santūriai. Netgi palankiai. Bet kodėl praėjus keliolikai metų dauguma jų Hitlerį sutiko jeigu ne džiaugsmingai, tai bent jau nepriešiška? Ir kodėl jau sovietiniais metais, po tuometinio Vakarų Vokietijos kancelerio Adenauerio vizito Maskvoje, kada jiems buvo suteikta Vokietijos pilietybė, šimtai jų patraukė į Faterlandą amžiams atsisakydami ir gimtųjų namų, ir savo protėvių? O ir tie, kurie dar pasiliko, po mirties ant paminklinių lentų jau rašėsi vokiškai, bet ne lietuviškai, kaip kad buvo įpratinti pirmaisiais pokario metais.

Šį epizodėlį pateikiau tenorėdamas pritarti E. Gellneriui ir pasakyti: lietuvininkai ir lietuviai gyveno skir-

tingose kultūrose. Ir kad tos skirtingos kultūros (ir religija) formavo ir suformavo juos, kaip skirtingas... tautas. Kalba čia vaidino jau antraeilį vaidmenį... Tą nemalonų mums pripažinimą pagaliau patvirtina toks pat mums nemalonas faktas, jog naujieji pokario kolonistai: žemaičiai ar aukštaičiai Klaipėdos karšte elgėsi toli gražu ne visai garbingai ir tolerantiškai šišoniškių atžvilgiu. Ir kad toks jų elgesys taip pat prisidėjo prie lietuvininkų traukos Faterlando link...

Bet grįžkime prie E. Gellnerio teiginių.

Turėtume sutikti ir su kita jo formuluote, liečiančia kultūros egzistavimą, jos transformaciją. „Industriiniame amžiuje galų gale tikrai išlieka tik aukštosios kultūros. Liaudies kultūros ir mažosios tradicijos išlieka tik dirbtinai palaikomos kalbos ir folkloro puoselėjimo draugijų...“ [4: 185]. Tai reiškia, jog tik tautinės, nacionalinės kultūros modernizavimasis, jos prisitaikymas prie globalizacijos iššūkių, jos tapsmas aukštąja kultūra yra tas garantas, kurio dėka tauta gali išlikti ir gali atsirasti ją sudarančių narių bendrumo pajautimas.

Tautos ir tautiškumo klausimu gana kontroversišką poziciją yra išsakęs JAV Kornelio universiteto profesorius B. Andersonas. Jis stengiasi įrodyti, jog tauta – tai tik įsivaizduojama, tam tikrų istorinių kultūrinių aplinkybių kontekste išrandama arba sąmoningai (siekiant aiškiai užsibrėžtų politinių tikslų) sukonstruojama bendruomenė. Pasekime kai kurias šio autoriaus mintis...

„Susilpnėjus sakralinėms bendruomenėms, kalboms ir kilmės ryšiams, iš esmės kito ir pasaulio suvokimo būdai, o tai ir leido „išgalvoti tautą“, – teigia B. Andersonas [2: 37]. Jis įsitikinęs, jog tautos, nacijos atsiradimui „esminę reikšmę turėjo kapitalizmas“ [2: 53]. Kad, vadovaujantis kapitalizmo logika, „reikėjo atsigręžti į milžiniškas vienakalbių masių atstovaujamas rinkas“ [2: 54]. Šį teiginį jis sustiprina dar ir ta mintimi, jog dinastijų (t. y. feodalizmo) laikais niekas nevertė vartoti vieną kalbą. Taigi, anot jo, „visiškai įmanoma suvokti, kaip atsiranda naujos įsivaizduojamos tautinės bendruomenės, nors nė viena iš jų, o gal ir visos, **iš tikrųjų neegzistuoja**“ (paryškinta mano. – R. G.) [2: 59]. Betgi, tarkim, žydai ar rusai nė nemano prarasti savo tautiškumą, tautinį susitelkimą dėl to, kad B. Andersonas jų tautas linkęs vadinti įsivaizduojamomis bendruomenėmis. Tauta ir tautiškumas yra kažkas daugiau, ko neįžvelgė minėtasis JAV mokslininkas...

B. Andersonas įsitikinęs teigia, jog vieningos (bendrinės) kalbos, kaip pagrindinio tautos bruožo, atsiradimą ir įsitvirtinimą lėmė „būtent kapitalizmas, kuris, kiek leido gramatika ir sintaksė, sukūrė mechaniškai dauginamas spaudos kalbas, tinkamas skleisti rinkoje“ [2: 60]. Čia pat drįstu į šio autoriaus mintis įsiterpti: vargu ar lietuvių tautos išsikristalizavimas ir pasirodymas pasaulyje įvyko būtent dėl kapitaliz-

mo. Pakankamai akivaizdu, kad, be kapitalizmo, egzistavo ir egzistuoja daug kitų veiksmų, nulėmusių šiuolaikinės tautos atsiradimą ir įsitvirtinimą. Ir kad vieni iš tų kitų veiksmų, kalbant kad ir apie mūsų, t. y. lietuvių, atvejį, gali būti ne tik etnokultūriniai ar religiniai (pasaulėžiūriniai) ypatumai, gamtinės sąlygos, bet ir **savigynos, ginties prieš kitų kultūrų ar tautų ekspansiją** dalykai (imtinai iki archetipus kultivuojančios žmogaus sąmonės). Kitas dalykas – bendrinė kalba. Ją neabejotinai padėjo suformuoti spauda, o šiai įtakos turėjo kapitalizmas, rinkos formavimo interesai. Bet ir čia mūsų atveju lietuviška spauda, bent pradžioje, nedaug ką bendra turėjo su kapitalizmu.

Žodžiu, be tam tikrų (ir pakankamai rimtų) išlygų sunku sutikti su B. Andersono teiginiu, jog prie tautos atsiradimo daugiausia yra prisidėjusi spauda, o dabar dar – ir radijas bei televizija, galintys, kaip teigia pats autorius, „tarsi iš nieko sukurti įsivaizduojamą bendruomenę“ [2: 153]. Einant panašiu keliu, prie įsivaizduojamų bendruomenių tektų priskirti ir konfesines, t. y. religines, ir teritorines, ir panašias bendruomenes. Manytume, kad su B. Andersono tautos, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, koncepcija galima sutikti tik kaip su santykinę, akcentuojančia tam tikrą socialinių darinių, taigi ir tautos pažinimo (jos genezės) pjūvį ar aspektą. Ir ne daugiau. Pagaliau ir jis pats pripažįsta, kad nūdienos pasaulyje tautos idėja „yra įsitvirtinusi iš esmės visoje spaudos kalbose, o tautiškumas yra neatsiejamas nuo politinės sąmonės“ [2: 153].

Manau, kad N. Berdiajevas tam tikra prasme buvo teisus žvelgdamas į Tautą kaip į „mistinį organizmą“. Dar kartą pakartosime: nemažai tiesos yra ir B. Andersono teiginyje, jog tauta – „įsivaizduojama bendruomenė“. Suminėtų autorių tautos sąvokas lėmė skirtingi laikai, skirtingas jų mąstymas... O man čia yra gera proga pasakyti, kad apčiuopiamesnis už tautą dalykas yra valstybė: jos struktūros, tų struktūrų funkcionalumas, dalyviai ir pan. Betgi valstybė, jos galios remiasi ne mistiniu, ne įsivaizduojamu pagrindu, bet realiai egzistuojančiu – tituline tauta, jos dvasia ir galiomis. Žinoma, tauta ir valstybė, valstybė ir visuomenė, valstybingumo formuojama nacija yra organiškai suaugę ir tik protaujant išskiriami reiškiniai. Toks, rodos, skirtingų darinių bei reiškinų suaugimas ir jo tolesnis lydymasis rodo modernėjančio ir vis labiau besiintegruojančio pasaulio būvį, jo kokybinės transformacijos kryptį. Iš tautos ir jos neformalių struktūrų substancionalumo kryptama į valstybės ir jos formaliųjų struktūrų substancionalumą, į suvalstybintą socialinės organizacijos išraišką. Štai ta pagrindinė priežastis, kodėl mes, nerasdami kitos tą kismą ir bendrą būvį atitinkančios (ir labiau susistemintos) sąvokos, siūlome vartoti **socioetnosiste-**

mos sąvoką. Žinoma, tai grynai akademinė sąvoka ir greičiausiai tokio pobūdžio raštuose ir tevertotina.

Bet grįžkime prie aukščiau pradėtos apžvalgės...

Savo mąstymu mums artimesnis kitas JAV(!) profesorius R. Brubakeris. Jis atstovauja tezei, jog egzistuoja dvi iš principo skirtingos tautos sampratos:

- tauta, kaip istoriškai konkretus politinis tikslas, kaip politinė pilietinė bendruomenė (politinė tauta);
- tauta, kaip „natūralus“ istorinis arba etninis vienetas (etninė tauta).

Abiem sampratomis nesunku parinkti ir konkrečius pavyzdžius.

Mes nepamirštame tos aplinkybės, jog vos ne visi pavyzdžiai, imami iš socialinio pasaulio, yra santykiniai.

Pirmoji atitiktų JAV, Rusiją, Prancūziją, Šveicariją. O antrajai tiktų Vokietiją, Lenkiją, Vengriją, Čekiją ir daugelis kitų. Plėtodamas savo teorinę konstrukciją, R. Brubakeris rašo, jog egzistuoja kontrastas tarp Prancūzijos politinės ir Vokietijos etnokultūrinės tautiškumo sampratos. „Prancūzai supranta savo tautą kaip valstybės kūrinį, o vokiečiai kaip valstybės pagrindą“, – teigia šis autorius [9: 275]. Prancūzijoje „politinė vienybė sudaro, o kultūrinė vienybė išreiškia tautiškumą“. Tuo tarpu Vokietijos tradicijoje „etnokultūrinė vienybė sudaro, o politinė vienybė išreiškia tautiškumą“ [9: 30]. Kitais žodžiais tariant, Prancūzijos atvejis rodo, jog tautą formuoja valstybė, o Vokietijoje atvirkščiai – tauta formuoja valstybę.

Anot R. Brubakerio, Vokietijos pilietija, „apibrėžiama kaip bendros kilmės individų bendruomenė, sunkiai prieinama imigrantams ne vokiečiams, bet nepaprastai atvira etniniams vokiečiams iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos“ [9: 36]. Mes patys žinome: netgi nepriklausomai nuo to, kiek... šimtmečių jie ten yra išgyvenę. Bet nemanykime, kad Prancūzija tokia idealiai liberali... imigrantams lengviau suteikdama pilietybę, ji tuo pačiu metu kultūriškai juos lengviau asimiliuoja. Galinga, vešli Prancūzijos kultūra yra tas įrankis, ta priemonė, kuria kitataučiai gana greitai paverčiami prancūzais nepriklausomai nuo rasės ar odos spalvos.

Pasekime ir kitas JAV mokslininko R. Brubakerio mums gana reikšmingas mintis.

Jo manymu, moderni valstybė „nėra tik teritorinė, į lygių teritorinių valstybių sistemą įtvirtinta valstybė: ji yra taip pat ir **tautinė valstybė**“ (paryškinta mano. – R. G.). Pasak jo, esama autorių, kurie dėl esamo politinių ir etnokultūrinių sienų nesutapimo yra linkę nuvertinti tautinės valstybės sąvoką. Kiti gi, pabrėždami valstybės visuotinius „tautos formavimo siekius ir didžiules tautos formavimo galias, gina šios sąvokos analitinę vertę“ [9: 53]. R. Brubake-

ris šiame ginče užima labai aiškias pozicijas. Jis mano, kad nenuginčijamas dalykas tas, jog „beveik visos modernios valstybės yra (ar siekia būti) **tautinės valstybės**. Beveik visos iš jų pripažįsta legitimuojančią tautos ar liaudies suvereniteto doktriną. Beveik visos iš jų stengiasi semtis valstybės galios iš tautos ar liaudies ir naudoti ją tautos ar liaudies labui, o **ne šiaip tiesiog valdyti**. Valstybė yra tautinė valstybė šia minimalia prasme tiek, kiek ji pretenduoja būti (ir yra laikoma) tautos valstybe: **valstybe tam tikros atskiros, ribotos tautos ir valstybe jai**“ (paryškinta mano. – R. G.) [9: 53]. Na, o žvelgdamas į perspektyvą per tautiškai orientuotos valstybės prizmę, jis štai taip ją nusako: „Betgi numatomoje ateityje tautinė valstybė ir nacionalinė pilietybė labai tvirtai – galbūt per tvirtai liks su mumis“ [9: 279].

Man regis, kad šios mintys, įvertinant nūdienę lietuvių tautos situaciją, reikalauje reikalauja kiekvieno iš mūsų maksimalaus įsiklausymo į jas, jų suvokimo jau vien dėl tos priežasties, jog jos išsakytos būtent Jungtinėse Valstijose gyvenančio ir dirbančio profesoriaus. Tiesa, R. Brubakerio mintys ganėtinai disonuoja su jo B. Andersono pozicija. Drįstu pasakyti daugiau... Ji tam tikrais bruožais disonuoja ir su ne vieno lietuvių mokslininko ar politiko mintimis ir elgsena. Ir net su mūsų šios valstybės organizavimo politika. O juk šis autorius – aiškiais kosmopolitiniemis spalvomis pasidabinusios valstybės atstovas!

Panašios kaip R. Brubakeris pozicijos laikosi ir kitas pasaulyje ne mažiau žinomas tautiškumo bei nacionalizmo tyrinėtojas anglas A. Simthas.

Lietuvoje nacionalizmo sąvoka rėžia ausį, nes ji skiriasi nuo tautiškumo sąvokos (apie tai dar pakalbėsime šiek tiek vėliau). Tačiau anglų kalboje nacionalizmo (nationalism) sąvoka turi keletą prasmų: a) tam tikrą ideologiją ir politinį kryptingumą atspindintis judėjimas; b) tautinė savimone, tautiniai jausmai, patriotizmas; c) nacionalinis (tautinis) charakteris, jo bruožai.

A. Simthas, kaip rodo jo knygos bendrasis kontekstas, nacionalizmo sąvoką vartoja plačiausia (visus aspektus apimančia) prasme.

Šio autoriaus samprotavimai mums ypač reikšmingi tuo, jog jie siejami dar ir su valstybės biurokratizacija, kuri darosi tarsi neišvengiama modernizacijos palydove. Apie šį išties įdomų aspektą plačiau čia pakalbėsime. A. Simthas mano, kad ši buitinė nacionalizmo ideologija paprastai svyruoja tarp „priešingų – anarchizmo etatizmo – polių“. Kad nacionalizmas (tautiškumas) maitinasi dar ir protestu prieš „perdėtą biurokratiją ir racionalizmą, jis siekia išvaduoti tikrąją kultūrinę tautą nuo biurokratinio aparato priespaudos, nuo (masių lūkesčiams) neatstovaujančio elito centristinės moderninimo politikos“ [1: 229]. Toks savos valstybės biurokratizavimosi ska-

tinamas nacionalizmo (tautiškumo) atgimimas bus vaizdžiau išskleistas pateikus dar vieną A. Smitho mintį. „Valstybei vis labiau nuasmeninant visuomenę, biurokratinei kontrolei tampant vis labiau mechanine ir centralizuota, – teigia šis autorius, – dauguma žmonių tampa apatiški ir susvetimėję, o inteligentija nuvilta ir pikta“ [1: 230]. Anot jo, būtent biurokratizuota valstybė atgaivina tautinio tapatumo, savų namų – tėviškės (žinoma, prarastosios) ilgesį, taip pat maištą prieš tolesnę modernizaciją, tarsi nusiteikusi galutinai išsklaidyti tą nostalginį vaizdą. Tautos idėja tampa to ilgesio ir to maišto išikūnijimu.

Aiškindamasis atgimstantį tautiškumo ilgesį, A. Smithas įsitikinęs teigia, kad jo suformuluotas „biurokratinis ciklas“ šiandien skatina „dviejų rūšių nacionalizmą – valstybinį nacionalizmą ir, kaip reakciją į jį, romantinį etninį nacionalizmą“ [1: 231]. Maža to, jis mano, kad abi nacionalizmo (šiais atvejais tikrai tapatintino su lietuviškąja tautiškumo sąvoka) atmainos labai daug laimi iš pasaulio pasidailijimo į suverenias nacionalines valstybes.

Kaip matome, šio autoriaus pagrindinių sąvokų aparatas kiek kitoks. Jis apie tautinę valstybę kalba nors ir netiesiogiai, bet pakankamai aiškiai: nesunku susigaudyti, kokia šių formuluočių esmė. O ta esmė, anot jo, tokia: „Nacionalizmas neabejotinai šiandien išgyvena esminio atsinaujinimo laikotarpį savo vakarietiškoje gimtinėje, – rašo šis autorius. – <...>. Plačiau vyravo įsitikinimas, kad visiškos industrializacijos ir masinio švietimo sąlygomis provincialus lojalumas senoviškai tautinei valstybei nunyks ir bus pakeistas kontinentiniu ar net globaliniu lojalumu“ [1: 193–194]. Betgi tokio „perversmo“ eilinių žmonių ir politikų sąmonėje neįvyko, t. y. neįsitvirtino „pasaulio piliečio“ sąmonė! Apie tai aiškiau kitoje vietoje teigia ir A. Smithas. Jis rašo: „Nei internacionalizmas, nei supranacionalizmas neteikia daug vilčių, kad įvyks nacionalizmo erozija, kurios taip geidžia kosmopolitiniai utopistai. Nacionalizmą, kuris taip tvirtai išsikūnijęs modernybės socialiniame ir politiniame kontekste, tiek iš vidaus, tiek iš išorės palaiko patys įvairiausi mechanizmai“ [1: 248]. Jo nuomone, tik „galingesnio ir platesnio“ supranacionalizmo dėka įmanoma tam tikroje teritorijoje „sumažinti konkuruojančių nacionalizmų skaičių“ [1: 247].

Ką išties reiškia jo pasakymas: galingesnio ir platesnio supranacionalizmo dėka? Nemanyčiau, kad autorius šiais žodžiais išreiškia vien ekonomines bei įprastas tradicines politines mintis. Jis yra tolerantiškas tautinėms kultūroms, tautiškumui. Yra pagrindas manyti, kad „galingesnis supranacionalizmas“ bus dar ir tas, kuris remia ir pats **remsis lokalinėmis tautinėmis kultūromis**. Kurio kultūrinis ir integralinis pajėgumas bus „maitinamas“ ne vien globalinėmis universalijomis, bet ir tautinių (nacionalinių) kultūrų įvairove.

A. Smithas formuluoja dar ir tokią apibendrinančią išvadą: „... Pats mėginimas išrauti nacionalizmą padeda jam toliau klestėti ir skatina jį periodiškai iškilti; atrodytų protingiau mėginti su juo sugyventi, sušvelninant jo ekscesus abipusio pripažinimo ir įteisinimo būdais, jei tik tai atrodo įgyvendinama konkrečiose teritorijose. Dar svarbiau, – tęsia savo išvadą šis autorius, – nacionalizmo patvarumas ir patrauklumas kildintinas iš trijų jėgų junginio, kuris jį pradžioje formavo: ilgaamžių etninių tradicijų; naujų pasaulietinių idealų atsiradimo ir modernizacijos bei jos socialinių padarinių pobūdžio“ [1: 249]. Kaip sakoma, komentarai čia nereikalingi.

Panašiai mąsto ir ekspansine politika šimtmečiais garsėjusios Rusijos – kitos supervalstybės atstovas N. Skvorcovas. Jis netgi teigia, jog „šiuolaikinėje epochoje suma sąlygų, skatinančių išsaugoti etniškumą, gali gerokai pagausėti“. Iš jų kaip ypač efektyvias šis mokslininkas išskiria: „šiuolaikinės valstybės veiklą“ (!) ir „etninio nacionalizmo ideologiją“ [10: 28]. Akivaizdu, jog vartodamas etniškumo sąvoką N. Skvorcovas mąsto apie tautiškumą ir jo perspektyvą.

Pastaraisiais metais suintensyvėjus tautos, tautiškumo ir nacionalizmo tyrimams, išryškėjo ir trečioji pozicija. Jos pradininku, mano nuomone, laikytinas žinomas rusų sociologas A. Zdravomyslovas. Jis iškėlė modernumo ar postmodernumo sąlygas atitinkančią ypač konstruktyvią, **reliatyvistinę tautos sampratą**. Anot jo, tauta ir tautiškumas formuojasi ir pasireiškia per santykį su kitomis tautomis ir jų valstybiniais dariniais. „Rusai tik dėl to yra rusai, kad egzistuoja vokiečiai, prancūzai, amerikiečiai ir kitos tautinės-etninės grupės, – rašo šis mokslininkas, – su kuriomis jis save nuolat lygina“ [13: 12]. A. Zdravomyslovas, akcentuodamas šį santykį, ypatingą dėmesį kreipia į tai, kad jisai yra pulsuojuantis, gyvas, kintantis, na, veikiantis, keičiantis ir tautiškumą, jo esmę, tautinę savimonę, tų reiškinų suvokimą bei vaidmenį. Ir kad būtent to **santykio su „kitais“ suvokimas** padeda nusakyti ir vadinamuosius tautinius ar nacionalinius interesus, valstybingumo įprasminimą.

Šiuo atveju tikslinga ypatingą dėmesį atkreipti į tai, jog reliatyvistinės tautos sampratos autorius centre šios koncepcijos idėja laiko **tautinę savimonę**, t. y. žmogaus supratimą apie tai, kokias bendruomenei jis priklauso ir kokios iš to kyla jo priedermės. Kadangi tautinė sąmonė bei savimonė moderniajame pasaulyje formuojasi veikiamą žinių apie kitas tautas, vadinasi, anot A. Zdravomyslovo, ir pati tauta, tautiškumas yra referentinės prigimties [13: 13], t. y. šie reiškiniai suvokiami tik lyginant juos su kitais ir tik plėtojant savivoką.

Nesudrausminto kosmopolitizmo, lokalinų (ir tautinių, nacionalinių) kultūrų tylaus ar atviro ignoravimo era, atrodo, baigiasi. Štai Europos Tarybos 1997

metais pateiktoje ataskaitoje apie kultūros politiką jau atkreipiamas dėmesys į tai, kad daugelyje Europos šalių kultūros politika gali būti nusakyta keturių fundamentinių tikslų siekimu: 1) kultūros autentiškumo; 2) kultūros įvairovės; 3) kultūros puoselėjimo ir 4) kuo platesnio dalyvavimo kultūriniame gyvenime [5: 45]. UNESCO sudaryta Pasaulinė kultūros ir raidos komisija etnokultūrinį savitumą laiko ypač didele vertybe. Ji pabrėžia, kad „kultūros ypatybių neigimas yra tolygus tautos orumo neigimui“ [8: 19]. Šios komisijos sudarytoje tarptautinėje kultūros plėtotos programoje suformuluotas uždavinys „padėti šalims sudaryti naują raidos strategiją, kuri palaikytų sąlygas, leidžiančias išsaugoti ir praturtinti savo kultūros vertybes bei tautinį paveldą“ [5: 45].

Kaip matome iš šių dokumentų, atskiro tautos ir šalys deda pastangas išsaugoti ir puoselėti savo etnokultūrinį autentiškumą, labiau konsoliduojasi, integruojasi. Tačiau čia pat drįstume pridurti: anaipol neadekvačiomis toms civilizacinėms grėsmėms, kurios niveliuoja tą autentiškumą.

Žvelgiant į save iš A. Zdravomyslovo koncepcijos pozicijų, tektų ištis rimtai apmąstyti tą situaciją, kurioje mes esame atsidūrę. Juk iki šiol lietuvių tautinė sąmonė bei savimonė formavosi veikiamą lietuvių santykio: su lenkais, su rusais ir su vokiečiais. Vėliau – su bolševikine bei sovietine ideologija, su „modernizuotos“ rusifikacijos politika. Tų santykių dramatismas buvo varomoji tautinės savimonės jėga.

O kaip dabar? Radikalčiai pasikeitus situacijai? **Ar nebus viena iš esminių spartėjančio tautinės sąmonės ir patriotizmo nuvertėjimo priežasčių įprasto ir apčiuopiamo „priešo“ nunykimas?** Betgi grėsmė tautos (kaip išskirtinės bendruomenės) egzistencijai egzistuoja! Ar nederėtų atkreipti dėmesį į blogąją amerikizaciją, šešėlinius nūdienės globalizacijos ir modernizacijos padarinius? Juk šie procesai iš esmės keičia lietuvių tautos gyvybiškąsias struktūras, tautos substancionalumą. Žinoma, šis klausimas vertas specialaus socialinių tyrėjų dėmesio. Išsiaiškinus kintantį lietuvių tautos santykį su ją supančiu pasauliu, to santykio pobūdį, būtų įmanoma lengviau, struktūriškiau aprašyti ar išskleisti ir šiuolaikinį socioetnogenezės, t. y. tolesnio tautos kitimo ir formavimosi, šiuolaikiniame pasaulyje mechanizmą.

Taigi galima daryti vieną mums svarbią išvadą: **tautą ir tautiškumą įmanoma suprasti tik supratęs konkretų socialinį kontekstą, kuriame šis darinys bei reiškiny išsiskleidžia.**

Na, o šio skyrelio pabaigai savarankiškiems pamąstymams pateiksime dar vieną citatą, šį kartą iš gana fundamentalaus „Encyclopaedia Britannica“ leidinio. Joje teigiama: „Nacionalizmas yra visiškai mo-

dernus reiškiny. Jis atsiranda iš įsitikinimo, kad **tauta yra pirminis politinės ištikimybės pagrindas**“ (paryškinda mano. – R. G.) [11: 552].

Gauta
2001 01 24

Literatūra

1. Smith A. D. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai. ALK, 1994.
2. Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos. ALK, 1999.
3. Бердяев Н. *Философия неравенства*. Берлин: Обелиск, 1992.
4. Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai. ALK, 1996.
5. *In from the Margins*. Council of Europe, 1997.
6. Aistis J. *Milfordo gatvės elegijos*. Vilnius, 1991.
7. *Nationalism*. Ed. by J. Hutchinson and A. D. Smith. New York: Oxford University Press. 1994.
8. *Notre diversité creatrice: Version condensé*. Paris, 1996.
9. Brubaker R. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*. Vilnius: Pradai. ALK, 1998.
10. Скворцов Н. Г. Этничность и национализм: этнические источники национализма. *Релятивистская теория нации*. Москва, 1998.
11. *The New Encyclopaedia Britannica*. 1991. Vol. 8.
12. Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
13. Здравомыслов А. Г. К основанию релятивистической теории нации. *Релятивистская теория наций*. Москва, 1998.
14. Berger P. L. *Sociologija (humanistinis požiūris)*. Litterae universitatis, 1995.
15. Геллнер Э. *Условия свободы*. Москва: Ад Маргинем, 1995.

Romualdas Grigas

NATION AND NATIONHOOD IN CONTEMPORARY WORLD: A SOCIOLOGICAL INTERPRETATION

S u m m a r y

The article relies on sociological approach and theory and reflects upon the role of nation and nationhood in the state and in the globalized world. With reference to theories of modernity, the concepts of nation and nationhood are explicated; the sources of those concepts, their relations to the structures of contemporary state, open and civic society are discussed. A special focus is laid on the changing substantiality of nation and nationhood and on their subjective nature. Based on sociological knowledge, the conclusion suggests that a nation and nationhood can and should be understood only with analysis of the social context that surrounded and shaped them in the long run.

Key words: nation, nationhood, civicness, communitarianism, globalization, relativism, contemporary state